

Türkçe'de - E / - İ Durum Eklerinin Karışması Sorunu

Bedri Sarıca *

Türkçe'de -E / -İ Durum Eklerinin Karışması Sorunu

Ad durumu (casus) dilden dile hem işleyiş hem de yapılışı yönünden farklılıklar gösterir. Türkçede ekle sağlanan bu yapılarda, Batı dillerinde edatlar kullanılır. Durum içerisinde ele alınan belirtme ve yönelmenin üzerine geldiği fiillerle doğrudan bir ilgisi vardır. Türkçede Batı dillerine göre yönelme ve belirtme daha keskin bir çizgide kullanılmasına karşılık kimi fiillerin çekiminde bu iki durumun birbirinin yerine geçtiği görülür. Bu yazıda durum kavramı ile yönelme ve belirtmenin tarihî ve günümüz Türkçesindeki ilginç örnekleri verilmiş, sebepleri açıklanmıştır.

Anahtar sözcükler: ad durumu, belirtme, yönelme, yönelme eklerinde aykırı kullanımlar, yönelme ve belirtmenin karışması.

Problem of the Confusion of the Case Endings, Dative and Accusative in Turkish

Case endings differ from language to language with respect to both its their functions and usage. These structures are made possible in Turkish whereas the prepositions are used for this purpose in Western Languages. In a case, the dative and accusative cases have direct relation with the verbs to which they are added to. Although in Turkish the dative and accusative cases are used with keener rules, it is observed that these two cases are confused with each other in grammar infections of some verbs. In this paper, history of the cases, dative and accusative and the interesting examples of today's Turkish are reported and the reasons for this confusion are expressed.

Keywords: accusative, dative, different usages in case of accusative and dative, confusion of the case endings, dative and accusative

* Yard. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.
bedrisarica@hotmail.com

Ad durumu (casus)¹, adın adlarla veya adın eylemlerle olan ilişkilerini tayin eder. Evren eylemlerle nesnelere evrenidir. Eylemlerle nesnelere birlikteliği, ilişkileri zaman içerisinde bir kurala doğru gitmiş, sıra dışı kullanımlar ise çoğu dilcinin ilgisini çekmiştir. Dilbilimi açısından bakıldığında genelde bütün dillerin nesne-nesne, nesne-eylem ilişkisi gerçekten de dikkat çekicidir. Nesnenin algılanışı sırasında dilden dile yöreden yöreye değişen farklı anlayışlar, fiillerin kendi iç özellikleri, başka dillerle münasebet, geçişlilik-geçişsizlik, fiilin nesneyle yeni bir anlama kayması, nesneye getirilen durum eklerinin türünü etkileyebilmektedir.

Hint-Avrupa dillerinden Farsçada *bana bak/beni bak* iki şekilde kullanılabilir. Biz “*toplantıya katılırız*”. Buna karşılık Farslar “*toplantıda katılır.*” Tamlama hâli bu dilde bazen –den (از) ‘le de yapılabilir. Avrupa Germen dillerinden İngilizcede *to*, Fransızcadaki *à* edatı hem –i hem de –e halinin yerine alabilir. Aynı özellik Arapçada (على) edatı ile sağlanır.

Bizim *accusative* için kullandığımız belirtme terimi Batı dillerinde farklı kullanılır. Belirtme durumu (*accusative case*) nesne (objectifying case) hâli² olup buna *direct object* de denilir. “*Dative case*” verme durumu yerine *indirect object* tabiri de vardır. Türkçedeki yönelme durumunu, İngilizcede daha çok *for, to* edatları karşılar. Kimi zaman önedatsız (preposition) cümle tiplerine de rastlanır. Hareketin bir yere yönelmesini gösterir.³ Eksiz *accusative*’li kullanımlar, çok değişik sebeplerle Türkçede de vardır. Eski Anadolu Türkçesinde anlamı belirsiz “*Her bir kadehø nüş idersin*” ve açık “*uram yüzümø ol han işigine*” şeklinde iki eksiz *accusative* vardır.⁴

Yönelme “*dative*” ise, bugünkü İngilizcede -bazı cümle kalıpları hariç *preposition*’suz kullanılmaz. Türkçede yönelme eksiz kullanılmaz ancak Doğu Anadolu ağızlarında eksiz bir *dative* kullanımı tespit edilmiştir. Burada yönelme işlevi, sözcüğün son hecesine vurgu ile bağlanır.⁵

¹ A.Dilaçar, ülkemizdeki dilbilgisi yayınlarda “*hal*” ve “*durum*”un karıştırıldığını bunların farklı şeyler olduğunu ifade etmiştir. O, Latince’deki “*casus*”u bizdeki hal için kullanılmasını savunur. *Hal* eklerle sağlanır. *Durum* ise *status*’dur. Aynı durumun ekle değil edat gibi başka sözcüklerle sağlanmasıdır. (Doğan Aksan: *Her Yonüyle Dil II*.Ankara 1989, s. 92)

Tahsin Banguoğlu, hâl kavramını iç çekim ve dış çeki hâlleri olarak ele alır. *Kim, kimi, kime, kimde, kimden, kimin* iç çekim hâlleridir. *Kimle, kimce, kimli, kimsiz* ise dış çekim hâlleridir. (Bkz. Tahsin Banguoğlu: *Türkçenin Grameri*, TDK yay., Ankara 1990, s.326-331.)

² Tom Mc Arthur: *The Oxford Companion to The English Language*, Oxford Üniversitesi yay. Londra 1992, s. 11, 281.

³ Robert Underhill: *Turkish Grammar*, MIT yay. Londra 1976, s. 67-68

⁴ F.Kadri, Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, Enderun yay. s. 71

⁵ Bedri Sarıca: “Van Ağızının Oluşumu ve Bazı Özellikleri”, *İlmî Araştırmalar*, 15. sayı, İstanbul 2003, s. 78-79.

Türkçede Yönelme ve Belirtme Konusu

Konu genelde isim hâlleri/ ad durumları başlığı altında incelenmiştir. Gramer Terimleri Sözlüğü'nde “yönelme hali” *yaklaşma, yönelme bakımından ismin karşıladığı nesneyi fiile bağlayan hal*, “yükleme hali” ise *geçişli fiil taşıyan bir cümlede fiilin doğrudan etkilediği yani fiildeki işlevin etki bakımından üzerine yüklendiği ismin içinde bulunduğu hal* olarak gösterilir.⁶

Muharrem Ergin: “Akkuzatif eki” kelime gruplarında ve cümlelerde fiilin doğrudan tesir ettiği isimler akkuzatif halinde bulunurlar. Karşıladığı hareket doğrudan doğruya bir isme tesir eden fiiller geçişli fiillerdir. İsmi geçişli bir fiilin tesirinde olduğunu gösteren bu hali bazan eksiz bazan ekli olur.⁷ (s.231-233)

“Datif eki” kelime gruplarının ve cümlede fiilin kendisine doğru yaklaştığını, yöneldiğini ifade etmek için isim datif haline sokulur. Fiilin istikametini gösteren ve yaklaşma ifade eden datif hali daima ekle yapılır... (s 223)

Tahir N. Gencan: Nesne (düz tümleş) “Öznenin ediniminden doğrudan doğruya etkilenen sözcüklere nesne denir” olarak tanımlar. “-e’li tümleş”i ise:

- Yüklemdeki eylemin –oluş, kılış ve yargının –nereye, kime, neye yöneldiğini; başka bir deyimle o varlığa doğru yaklaştığını gösterir;
- Amaç, neden.. gibi türlü ayırtıları içerir.⁸ olarak görür.

Tahsin Banguoğlu: Kimi hâli: Adın söz içindeki geçişli fiilden doğrudan doğruya etkilenmesi durumudur. Kime hâli: Adın yönelme, girme hali (datif)dir.

* * *

⁶ Zeynep Korkmaz: *Grammer Terimleri Sözlüğü*, TDK yay, Ankara 1992, s. 173, 175

⁷ Muharrem Ergin: *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi yay. İstanbul 1985, s231-233.

⁸ Tahir Necat Gencan: *Dilbilgisi*, TDK yay, Ankara 1979, s.96, 100,101.

Belirtme ve yönelme hâli eski metinlerden günümüze kadar türlü şekillerde karşımıza çıkmaktadır.

	Belirtme	Yönelme
Köktürk Türkçesi	-ğ, -g, -ıg, -iğ, -uğ, -üg -In -nI	-қа, -ke, -ға, -ge, -A -ñA
Karahanlı Türkçesi	-ğ, -g, -ıg, -iğ, -uğ, -üg -In -nI -I	-қа, -ke, -ға, -ge, -A -ñA
Harezmi Türkçesi	-In -nI	-қа, -ke, -ға, -ge, -A
Eski Kıpçak Türkçesi	-nI, -I	-қа, -ke, -ға, -ge
Çağatay Türkçesi	-nI -In	-ға, -ge, қа, -ke -A -nA
Eski Anadolu Türkçesi	-In, -I	-A

Yönelme ve Belirtme Hâllerinin Türkiye Türkçesine Göre Farklı Kullanımları

Aşağıdaki Yunus Emre'ye ait örnekteki belirtme eki, bugünkü Türkçe için garip bir kullanımdır:

*Aşkın aldı benden beni,
Bana seni gerek seni;
Ben yanarım dünü, gümü,
Bana seni gerek seni*

Aşağıdaki örnekte ise belirtme eki gösterilmemiştir:

*Akar sulayın çağlarım dertli ciğerim(i) dağlarım
Şeyhim(i) anuban ağlarım gel gör beni aşk neyledi*

Kutadgu Bilig'te *min-* fiili –a yerine –i halini almıştır:

*Yana turdı yundı namâzın kılıp
Atun mindi tağka yüz urdı tapug (5681) veya
Atun mindi bardı yana karşıka (5830)*

Bugün *varmak* fiilinde yönelme söz konusu iken Süleyman Çelebi'nin Mevlid'inde belirtme şekli (akkuzatif mef'ûlü) kullanılmıştır⁹: “*Anuñ ile vardılar toğrı yol-ı*”, *kimse ansuz toğrı yol-ı varmadı*”

“İnkâr etmek” *Kırk Vezir*'de yönelme eki ile kullanılmıştır¹⁰: “*Sultân-ı Mısır bu geleciye inkâr eyledi*”

14.yy'a ait Kısas-ı Enbiya'da¹¹ *geçişsiz fiilin geçişli kullanımı* görülür: “*Benüm aıladugumdan size ne, ben kendüzümü ağlaram*”veya “*asâsını dayandı durdı.*”

Harezmi sahasındaki İslâm'ın Muinü'l Mürîd'inde¹² *yaratmak* eylemi yönelme ekini almıştır:

Şükür hamd ilâhî tümen miñ senâ
Müslümân muvahhid yarattıñ manga

....

17. yy. Özbek mutasavvıfı Allahyar Sûfi eserine ad verişini şöyle anlatıyor¹³:

Sirâcü'l- 'Âcizîn kodum munı at
Okuban kıl du'âsın ey niğû zât

Benzer bir söyleyiş Kutadgu Bilig'in¹⁴ girişinde verilir:

Bu meşrik ilinde uluğlar munı
Zinetü'l ümerâ tiyürler köni (29)
Aymak fiili aynı eserde -i ekini almıştır:
Tejikler ayur anı Efrasiyab (280)

Seyretmek (seretmek:bakmak) fiili Mahtumkulu'nda yönelme eki ile kullanılmıştır: “*Nâdân ogul atasına seretmez*”¹⁵

Yabancı dillerle temasta yabancı dilin hâl yapısının bulaştığı da görülür. *Sor-* (soru) fiili Türkçede hem -e hem de -den ekini alabilir. Yönelme ekli halin kimi

⁹ F.Kadri Timurtaş: *Eski Türkiye Türkçesi*, Enderun yay. İstanbul 1994, s. 71.

¹⁰ Gürer Gülsevin: *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK yay, Ankara 1997, s.44.

¹¹ İsmet Cemiloğlu: *14.yy'a Ait Bir Kısas-ı Enbiya Nushası Uzerinde Sentaks İncelemesi*, TTD yay. Ankara 1994, s.101

¹² Recep Toparlı: *Harezmi Türkçesi*, Tokat 1998, s. 63.

¹³ Bedri Sarıca: *Allahyar Sûfi'nin Fevzü'n-Necât'ı (İnceleme, Metin, Sözlük)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Van 1996, s.23.

¹⁴ R. Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig I*, Ankara 1979, s.6

¹⁵ Himmet Biray: *Mahtumkulu Divanı*, Kültür Bakanlığı yay. Ankara 1992, s.308.

zaman Farsçanın etkisiyle –den (Far. *Ez. porsiden*: “از... پرسیدن”) yapısı ile de kurulduğu dikkate alınırsa hâl kavramının dilden dile nasıl geçtiği farkedilebilir.

Başlamak fiili eski ve yeni metinlerde (Oğuz grubu dışında) belirtme hali ile kullanılır: Altun Yaruk’ta: ...*tayaklıgın iki tümen yıl başladım*. (547/44)

Çağataycada: ...*Zü'l-Karneyn âb-ı hayvân hayâli bile zulümetga kirgende Hızır Aleyhi's-selâm anı başlab kirdi*.¹⁶

Kutadgubilig’te¹⁷: *Bayat atı birle sözüg başladım* (1)

Bir başka duruma da dolaylı anlatımlarda rastlarız: Birinin bir şeyi yaptığını anlatırken belirtme eki değişik bir görevle karşımıza çıkar. *Yusuñnu oğrılığ kıldı tidiler* “Yusuf’un hırsızlık yaptığını söylediler”, *olan kızı uyudu deye kalkıp* “oğlan kız uyuduğunu sanarak kalkıp..”, *meni kelgil tiyür erseñ keleyin* “bana gel diyorsan geleyim” gibi kullanımlar belirtme halinin görevini hayli değişik biçimlere sokmaktadır.¹⁸

Yine Çağataycada edebî bir tevazu söz konusu olduğunda belirtmenin etken bir fiilin birinci şahsı yerine, bu fiilin edilgen biçiminin üçüncü kişisiyle kullanıldığı görülür: *Bu muhtasarnı alarnıñ şerif ismi bile ibtidâ kıluldi* (kıldım yeri-ne) “Bu muhtasara onların şerefli isimleri ile başlandı”.¹⁹

Burada şunu da ifade etmek gerekirse belirtme ekinin yönelme yanında tamalama eki görevindeki kullanılışları da dikkat çekicidir. 17.yy. Çağayay-Özbek Türkçesiyle yazılmış Fevzî’n Necât’ta²⁰ geçen,

Didim bolsa irdi bil-lafz Türki

Bu yerde Türkidür tillerni körki 8/23,

beyti buna örnektir. Önceki Çağatay eserlerinde sıkça raslanan bu durumu Leyla Karahan, eklerin “fonksiyon paralelliği” ne bağlamıştır.²¹

Yönelme ve Belirtmenin Çatı Boyutu

Geçişli fiil: Nesne kabul eden fiildir. Ancak bu nesnenin -i hâli dışında da nesneliğini devam ettirebileceğini düşünüyoruz. Nesnenin etkilenme ve üzerine

¹⁶ Besim Atalay: *Abuşka Lugatı veya Çağatay Sözlüğü*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1970., s. 125.

¹⁷ R.Rahmeti Arat, *a g.e*, s.2

¹⁸ K. Grönbeck: *Türkçenin Yapısı*, (Çev. Mehmet Akalın), Ankara, 1995. s.145-147.

¹⁹ Janos Eckmann: *Çağatayca El Kitabı* (Çev. Günay Karaağaç), s. 64.

²⁰ Bedri Sarıca: *Allahyâr Süfi'nin Fevzî'n - Necât'ı* (Inceleme-Metin-Sozluk) (Yayınlanmamış Doktora tezi) Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 1996, s. 24.

²¹ Leyla Karahan: “Yüklem (Accusative) ve İlgi (Genitive) Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler”, 3. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı 1996*, Ankara 1999, s.605-611.

varma, ulaşma, üzerinde olma veya üzerinden geçme vs. gibi değişik hâlleri olabilir. İnsanın nesneye fiil yoluyla bakışı türlü çeşitte olduğundan, anlayış farklılığına dayanan değişik hâllerin çıkması yadırganmamalıdır. Asıl mesele, kişinin nesneyi nasıl algıladığıdır. Nesne ele alınabilecek, kavranabilecek ise ismin -i halini, yanına yaklaşılabilecek, üzerine varılabilecek durumda ise -e halini alır. *Ankara'ya gidildi* ile *Cam kırıldı* örneklerinde cam'ı nesne (sözde özne) kabul etmek Ankara'yı ise yönelme ekini aldığı için dolaylı tümleç saymak, dilbilgisine görevsel değil morfolojik yaklaşıldığını gösterir. Sanıyoruz günümüz Türk dilbilgisinin en önemli sorunu dilbilgisini ele alırken biçimbirimleri mutlak ölçü saymaktır. Biçimbirimlerin farklı yerlerde farklı işlevlerine temas edilse de dile daha yukarıdan bakan görüşlere ihtiyaç olacaktır.

Geçişlilik-geçişsizlik konusu dillerin kendi mantıkları içerisinde de farklılık arz eder. Bir dilde geçişli sayılan fiil bizde geçişsiz olabilir veya bunun tam tersi de mümkündür. Hatta hem geçişli hem de geçişsiz sayılan fiiller söz konusu olabilir. İngilizcede “develop” fiilinin birkaç anlamı vardır ancak genelde geçişsiz (intransitive) fiil sayılır. Fiilin “gelişmek” anlamı bizde geçişsizken “geliştirmek” anlamı geçişlidir.

Konuya dikkat çekenlerin daha çok geçişsiz fiillerin geçişli fiil olarak kullanılması diye açıkladığı bu karışmalarda gözden kaçırılan bir durum da şudur: Kimi geçişli fiiller zaten hem -i hem de -e halini alabilmektedir. *Kitabı Ali'ye verdi* cümlesinde vermek her iki eki de kabul eder. O halde yönelmenin yalnız geçişsiz fiillere geldiği gibi bir sonuca varmak, yanlış olacaktır. Burada dili konuşanın nesneye yaklaşırken ortaya koyduğu psikolojik durumu hesaba katılmalıdır. Kişi etkileycilik söz konusu ise -i yaklaşma, verme, amaç, vb. söz konusu ise -e'yi kullanacaktır.

Belirtme ve Yönelme Durumlarının Birbirine Karışmasında Fonetik Sebepler

Zeynep Korkmaz²², bu ek karışmasının “fonolojik mi yoksa morfolojik sebeplerle mi oldu” konusunu tartışmış, tarihî ve yöresel bazı standart dışı kullanımları vermiş, Çuvaşça'da da buna benzer bir kullanım olmasını işaret ederek bütün bunları özellikle Uygurların hem Run yazısıyla yazılmış *n* lehçesinde hem de Mani metinlerinde görülen -a/-e- ünlüsünün -ı/-i- ünlüsüyle yer değiştirmesinden hareketle oluşan *saw-ağ* “sözü”, *temir-eg* “demiri”, *ıgaç-ağ* “ağacı”

²² Zeynep Korkmaz: “Batı Anadolu Ağızlarında Yazı Dilinden Ayrılan İsim Çekim Ekleri ve Fonologie-Morfologie Bağlantısı” *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. II. s. 222-231.

gibi örneklere değinerek açıklamak istemiştir. Bu dönemde belirtme ve yönelme dışında *-tim/-tim* geçmiş zaman yapısı *-tam/-tem* olabilmektedir. Korkmaz, makalesinin sonunda bu eklerin birbirleriyle bağlantılı olduğu sonucuna varır. Ona göre bu fonetik bir olaydır. Eski çağlarda karışık olarak kullanılagelen bu ekler günümüzde de bu özelliğini sürdürmektedir. Ayrıca fiil rejiminin de burada etkili olduğundan söz eder.

Ahmet Buran, Anadolu ağızlarındaki durum eklerini incelediği eserinde²³ Zeynep Korkmaz ile Turgut Günay'ın konu ile ilgili tespit ve incelemelerine değinmiş, Günay'ın Rize ili ağızlarındaki örnekleri bazı fiillerin geçişsiz fiil işlemleriyle ortaya çıkmış arızî bir hadise olarak görmesine²⁴ katılmamıştır. O bu konuda Korkmaz'ın görüşünü benimser. “*Belirtme hâlinin yönelme görevinde kullanılması*” başlığı altında²⁵ yalnız Batı Anadolu ağızlarından değil Doğu, Karadeniz, Güneydoğu Anadolu bölgelerinden de örneklere yer verir. Münferit kullanım hatalarını bir yana bırakacak olursak bu durumun geniş bir yayılımı olduğunu söylemek gerekir. Yine “*Yönelme ekinin diğer isim çekim ekleri yerine kullanılması*” başlığı altında *şu dağa aldı duman(Sürmene), gapıya zorlamışlar (Çankırı), kesmişlä karpızları (Aydn), häpisinä tanıdı (Muğla)* vb. örneklerini vermiştir.²⁶

Tuncer Gülensoy, Kütahya ve yöresi için hazırladığı eserinde yükleme halinden söz ederken ekin, bölge ağızlarında yönelme hali eki ile karıştırıldığını, yönelme halinden bahsederken normal *-a/-e*'nin yanısıra dar ünlülü *-ı/-i* ve yuvarlak ünlülü *-u/-ü*'yü, yönelme hal ekleri olarak ifade etmiş²⁷, Zamirler²⁸ başlığı altında zamirlerin hâl ekli biçimleri içerisinde bizim konumuza örnek olabilecek yönelme hâli için *bizi* yükleme hali için *baña* örneklerini vermiştir.²⁹

Ahmet Caferoğlu'nun Bolu'dan yaptığı derlemelerinde yöre ağzının çok ilginç bir ses yapısı ortaya çıkmıştır. Burada bazı dar ünlülü eklerin geniş ünlüyle söylenişleri yer almış olup bunlar; *mi* soru edatıyla *-dl*, *-sI* ve belirtme eki *-I* ekidir.

²³ Ahmet Buran: *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hal) Ekleri*, s.124-127.

²⁴ Turgut Günay: *Rize İli Ağızları*, Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi yay. Ankara 1978, s.118.

²⁵ Ahmet Buran: *a.g.e.* s.162-164.

²⁶ Ahmet Buran: *a.g.e.* s.173-174.

²⁷ Tuncer Gülensoy: *Kutahya Yoresi ve Ağızları*, TDK yay., Ankara 1988 s.80.

²⁸ Tuncer Gülensoy: *a.g.e.* s.88; Burada verilen *baña* örneği metinde (3/37) <<“baña güççük çarşıdan götür” dedi>> olarak verilmiştir. *Baña* de- fiiline de bağlanmış olabilir.

²⁹ Ahmet Caferoğlu: *Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler-Van, Bitlis, Muş, Karaköse, Eskişehir, Bolu ve Zonguldak İlleri Ağızları*, TDK yay., Ankara 1995, s. 157-160..

İsmailin Türkesa
Şabunıng öynünde vurdula bena
Al ganla içinde goydula bena
Gardaşımıng sırtına sardıla bena
Bi gahbe bi vuruşda çökertdi bena
Anamdan eş dosumdan ayırdı bena

Gamaya vurınca tekbırım saşda
Uşgurum kesilda şalvarım düşda
Eşlerim dostlarım başıma uşda
Nerde beni vuran gözden ıraşda
Gamasın bırakıp dälara gaşda

Akhisar ağzında³⁰ da standart Türkçeye aykırı kullanımlara rastlanıyor:

Mezar üstünde parsa
Yakındır bureyi (buraya) Bursa
Urgan olsa asıcem
Namuslarım olmasa

Ahmet Caferoğlu bu bölgedeki *mef'ül hatasının* yanı sıra sonu -a,-ä, -ı, -i ile biten kelimelerin benzeşme yolu ile *deyilsä > deyilsı, siz dā > siz di* gibi biçimlerin ortaya çıktığını göstermiştir.³¹

Caferoğlu'nun Aydın ili ağızlarından yaptığı derlemelerde³² Ege'nin çevre il ve ilçelerinde de görülen bu duruma dair örnekler vardır:

Aydında goluna basdıla
Çaliya-da mavzar asdıla
Yonanlılar-da sorusan
Gece-günüz gaştıla.
Muğla ili ağızları için verdiği örneklerde³³;
Yengile yaka kınaya
Aşg-ölsun veren anıya

³⁰ Ahmet Caferoğlu: "Akhisar ve Cihanbeyli Ağızları", *TDAY-Belleten 1967*, s.1-38 (s.13)

³¹ Ahmet Caferoğlu: *a g m*, s 1,2.

³² Ahmet Caferoğlu: "Aydın İli Ağızlarından Örnekler ve Etnografya Bakımından Özellileri", *TDAY-Belleten 1965*, s.1-28

³³ Ahmet Caferoğlu: "Muğla Ağızı", *TDAY-Belleten 1962*, s.107-130.

Âlatman garip anaya

...

Kesteneye aldım gavırdım

...

Ormancı gelmiş yıkar masaya

....

Beşparmak dâlarına duman bürüdü

Batı Anadolu’da sıkça rastlanan bu karışmaların fonetik sebeplerin dışında tarihî ve morfolojik sebeplere de bağlanabileceğini belirtelim.

Manzum Parçalarda Karışmalar

Yukarıdaki manzum parçalarda geçen görev karışması sorununun yalnız ağız ile değil şiirin kendi yapısından kaynaklanan kafiye zorlamaları nedeniyle de ortaya çıkabileceğini düşünmek gerekir. Ünlü *Çubukbeli* türküsünde geçen,

*Çekemedim akça kızın göçünü
Bırak döksün ipek saçlar döşünü...*

“döşünü” kullanımında, büyük bir ihtimalle ilk dizenin uyağından kaynaklanan bir zorlama söz konusudur. Ancak türkünün derlendiği sahanın Batı Anadolu’ya yakın olması, bu tip kullanımları başka bir sebebe bağlamayı da gerektirebilir.

Sözcükte Yeni Anlamların Doğması:

Anlambilimi bakımından ele alındığında kimi sözcüklerin zaman içerisinde yeni anlamları da içine alacak şekilde kullanılması geçişlilik geçişsizlik veya belirtme/yönelme durumlarının değişmesine yol açabilir. Altun Yaruk’ta geçen “...ol kök tonlug beg attın kodı tüşüp mini okıdı. Men ol begning özinke tegdükte koyunıntın bir kegde bitig öndürüp manga okıdı.” cümlelerindeki okı-fiili “çağırarak, davet etmek” anlamında ismin –i hâlini alırken “okumak” anlamında ismin –e hâlini kabul etmiştir.³⁴

Leyla Karahan fiil-tamlayıcı ilişkisinde belirleyicinin fiilin anlamı olduğunu ifade eder. “Soğumak” fiilini “ısıısını kaybetmek” anlamı ile tamlayıcısız bir fiilken “birine karşı sevginin veya bir şeye isteğin kaybolması” anlamında (birinden/bir şeyden soğumak) anlamında tamlayıcılı bir fiile dönüştüğünü kabul eder. Karahan da birden çok anlam kazanmış fiilerin fiil-tamlayıcı ilişkisinin

³⁴ Saadet Çağatay: *Altun Yaruk’tan İki Parça*, TDK yay., Ankara 1945 s. 32.

şeklini değiştirdiğini göstermiştir. “Vurmak” fiili “elini veya elinin tuttuğu şeyi hızla yere indirmek” anlamında -a ekini alırken “yaralamak, öldürmek anlamında -i ekini kabul etmektedir.³⁵

Eski Türkçede *körmek* fiilinin “tabi olmak” anlamı yönelme eki ile verilir: “..anta içreki bodun kop manga körür”(Koltığın, Güney yüzü 2. satır)³⁶; *kop manga körti* (Kültigin Doğu yüzü 30.satır)³⁷; *Türk bodunu Tabgaçka körür erti* (Tonyukuk, Batı³⁸ yüzü 1. satır)

Körmek “görmek” anlamında belirtme ekini alır: *On Ok oğlınca, tatınca tegi bun körü biling* (Kültigin, Güney yüzü 4. satır); *..azıg öküşiğ körtüg irti* (Ongin 7.satır)³⁹; *Yigeninimin, atımın körtim* (Suci 8.satır)⁴⁰

Ancak yön gösterme eki almış biçim de kullanılmıştır: *Angar körü biling* (Kültigin, Güney 11)⁴¹

Di- fiili Lisanü't-Tayr'da -i hâlini kabul etmiştir. Burada anlamın *say-, farz etmek* olduğuna dikkat edelim⁴²:

Nâkıs oldur kim özin kâmil digey

Kâmil ol kim naksın ispat itkey

veya

Ger özin kâmil digey nâkıs -veşî

Dil Yanlıları

Dilimize yabancı dillerden geçen sözcüklerin anlamlarının yanlış algılanması, kimi dil yanlılarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yıllardır *hâiz* sözcüğünün -i mi yoksa -e ile kullanılacağı tereddüt edilmiştir. “Hâiz” sözcüğü Redhouse'da⁴³ “1. Who collects, gathers together. 2. Who obtains, acquires, gains, receives, or occupies. 3. That contains, comprises...” anlamlarıyla gösterilir. Türkçe Sözlükte⁴⁴ “haiz” “ Bir şeyi olan, elinde bulunduran, taşıyan.”

³⁵ Leyla Karahan: “Fiil Tamlayıcı İlişkisi Üzerine”, *Türk Dili*, Sayı: 549, Eylül 1997, s.209-213.

³⁶ Hüseyin Namık Orkun: *Eski Türk Yazıtları*, TDK yay., Ankara s.22

³⁷ Hüseyin Namık Orkun: *a.g.e.*, s.44

³⁸ Hüseyin Namık Orkun: *a.g.e.*, s.100

³⁹ Hüseyin Namık Orkun: *a.g.e.*, s.128

⁴⁰ Hüseyin Namık Orkun: *a.g.e.*, s.156

⁴¹ Hüseyin Namık Orkun: *a.g.e.*, s.26

⁴² Mustafa Canpolat: *Lisânu't-Tayr* (Ali Şir Nevâyî), TDK yay. Ankara 1995, s.184-185

⁴³ Sir James Redhouse: *Turkish and English Lexicon*, Çağrı yay. İstanbul 1992.

⁴⁴ *Türkçe Sözlük I*, Ankara 1988.

demektir. Hatta aynı maddede *ehemmiyeti haiz bir mesele*, *haiz olduğu vasıflar* gibi örneklere de yer verilir. Ancak sözcüğün halk dilinde taşıdığı anlam ve desteklediği tamlayıcı bundan farklıdır. “Okulumuz 155 öğrenciye *hâizdir*.” derken konuşmacı sözcüğün yukarıdaki anlamlarını değil değil *sahip olma*’yı düşünür. *Sahip olmak* ise ismin -e halini kabul eder.

Buna benzer bir başka örnek de *teşrif etmek*⁴⁵’tir. Türkçe Sözlükte⁴⁵ *teşrif etmek*, *(bir yeri) onurlandırmak*, *şereflendirmek* anlamlarında ve –i halini kabul ediyorken sözcüğe *şeref vermek* veya *katılmak* anlamlarını dikkate alınarak –e’li tamlayıcıyı getirmek, artık yadırganmamaktadır.

Bunun yanı sıra anlam yönünden birbirine çok yakın kimi fiillerin kabul ettikleri durum eki şartıdır:

FİİL	ALDIĞI EK	FİİL	ALDIĞI EK
<i>Etki etmek</i> <i>Tesir etmek</i>	-A	<i>Etkilemek</i>	-İ
<i>Küfür Etmek</i>	-A	<i>Sövmek</i>	-İ
<i>Karar vermek</i>	-A	<i>Kararlaştırmak</i>	-İ

Yukarıdaki tabloda yer alan fiillerin konuşma dilindeki durumları ile ilgili aşağıdaki örnek ilginç sayılabilir. Konuşmacı cümlenin tesir etmek/etkilemek bölümüne kadar sarf ettiği sözcüklere uygun bir fiil getirmelidir. Dile hakim olamayan veya dikkatsiz bir konuşmacı, bu uygunluğu sağlamakta güçlük çekebilir.

Konuşma dilinde kimi zaman “Bana onlara söylüyorlar” türü kullanımlara da rastlanır. Yükleme nesne arasına başka öğelerin girmesi nedeniyle yükleme uygun isim doğru ekle kurulamamaktadır. Burada hazırlıksız söyleyişin, dile hakim olamamanın ve ilk sarfedilen cümle ögesini kabul edebilecek diğer öğeleri tahmin edememenin etkisini düşünüyoruz. Kural dışı bu tip kullanımlar, hem devrik hem de kurallı cümlelerde görülebilir.

Özellikle ağız araştırmalarında belirtme/yönelme eklerinin kural dışı görünümünün hepsini morfolojik ve fonetik sebeplere bağlamak yanlış olur. Burada ağız araştırmacısının *sürçülisan* ile dilbilgisel görevleri -derleme sırasında ayırması, sonraki araştırmacıları yanıltmaması açısından yerinde olur.

Birbirine *ve*, *veya* gibi bağlaçlarla bağlanan nesne almış fiilimsilerin biri yönelmeyi kabul edebilirken diğeri belirtme durumunda kullanılabilir. Yine dikkatsiz bir konuşmacı bu hâllerden birini göz ardı edebilir:

⁴⁵ *Türkçe Sözlük II*

Ahmet	bana	Sen gittikten sonra uzun uzun	tesir etmeye	çalıştı
	beni		etkilemeye	

Yukarıdaki misalde bunu/buna yapılarından yalnız birini tercih etmede üslup kaygısının etkisini de düşünüyoruz. Aynı sözcüğün tekrarının *menfur* sayılması konuşmacıyı farkına varmadan tekli kullanıma götürebilir. Ancak böylesi durumlarda her iki yapının da kullanılması üslupla değil mecburiyetle açıklanabilir. Burada dilbilgisi hatası yapmaktansa üslup kaygısını geri plana itmek gerekecektir.

Özellikle konuşma dilindeki yönelme/belirtme hatalarının telafisi için fiillerin hâl ekleriyle münasebeti konusu iyi öğretilmelidir. Özensiz ve dikkatsiz kullanımlar, asırlar boyunca dilde oluşturulmuş ahengi ve dengeyi bozabilir.

Sonuç

Bu eklerin karışmasında birden fazla sebepten söz edebiliriz:

- Fonetik sebepler
- Dilin ortaya çıkışında nesnelere algılanışı ile kültürel değişimler nedeniyle değişen durumlar,
- Komşu dillerle etkileşimler,
- Çevirilerde kaynak dilin ağırlık kazanması,
- Fiillerin anlam değişikliklerine uğraması,
- Şiirde kafiye ve ölçüden kaynaklanan durumlar.
- Dil sürçmeleri, yetkin bir dilbilgisine sahip olamama, özensiz kullanımlar,

Kaynakça

- Aksan, Doğan: *Her Yönüyle Dil II*. Ankara 1989.
- Arat, R. Rahmeti: *Kutadgu Bilig I*, TDK yay. Ankara, 1979.
- Atalay, Besim: *Abuşka Lügati veya Çağatay Sözlüğü*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1970, s. 125.
- Banguoğlu, Tahsin: *Türkçenin Grameri*, TDK yay., Ankara 1990
- Biray, Hikmet: *Mağdumkulu Divanı*, Kültür Bakanlığı yay. Ankara 1992.
- Buran, Ahmet: *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hal) Ekleri*, TDK yay., Ankara 1996.
- Caferoğlu, Ahmet: "Akhisar ve Cihanbeyli Ağızları", *TDAY-Belleten* 1967, s.1-38
- Caferoğlu, Ahmet: Aydın "İli Ağızlarından Örnekler ve Etnografya Bakımından Özellikleri", *TDAY-Belleten* 1965, s.1-28.
- Caferoğlu, Ahmet: *Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler-Van, Bitlis, Muş, Karaköse, Eskişehir, Bolu ve Zonguldak İlleri Ağızları*, TDK yay., Ankara 1995

- Caferoğlu, Ahmet: “Muğla Ağzı”, *TDAY-Belleten* 1962, s.107-130.
- Caferoğlu, Ahmet: “Aydın İli Ağızlarından Örnekler ve Etnografya Bakımından Özellikleri”, *TDAY-Belleten* 1965, s.1-28.
- Canpolat, Mustafa: *Lisânü't-Tayr* (Ali Şir Nevâyî), TDK yay. Ankara 1995.
- Cemiloğlu, İsmet: “Nesne Kavramı Üzerine”, *Millî Eğitim*, sayı 148 Ekim, Kasım, Aralık 2000,
- Cemiloğlu, İsmet: *14.yy'a Ait Bir Kısas-ı Enbiya Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*, TDK yay. Ankara 1994
- Çağatay, Saadet: *Altun Yaruk'tan İki Parça*, TDK yay., Ankara 1945.
- Eckmann, Janos: *Çağatayca El Kitabı* (Çev. Günay Karaağaç)
- Ergin, Muharrem: *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi yay. İstanbul 1985.
- Grönbeck K, *Türkçenin Yapısı*, (Çev. Mehmet Akalın) Ankara, 1995.
- Gülensoy, Tuncer: *Kütahya Yöresi ve Ağızları*, TDK yay., Ankara 1988
- Gülsevin, Gürer: *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yay, Ankara 1997.
- Günay, Turgut: *Rize İli Ağızları*, Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi yay. Ankara 1978.
- Karahan, Leyla: “Fiil Tamlayıcı İlişkisi Üzerine”, *Türk Dili*, Sayı: 549, Eylül 1997, s. 209-213.
- Karahan, Leyla: “Yükleme (Accusative) ve İlgi (Genetive) Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler”, 3. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı* 1996, Ankara 1999, s.605-611.
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi: *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK yay. Ankara 1994, s. 66-70.
- Korkmaz, Zeynep: “Batı Anadolu Ağızlarında Yazı Dilinden Ayrılan İsim Çekim Ekleri ve Fonologie-Morfologie Bağlantısı” *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. II. s. 222-231.
- Korkmaz, Zeynep: *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK yay, Ankara 1992.
- Mc Arthur, Tom: *The Oxford Companion to The English Language*, Oxford Üniversitesi yay. Londra 1992
- Redhause, Sir James: *Turkish and English Lexicon*, Çağrı yay. İstanbul 1992.
- Orkun, Hüseyin Namık: *Eski Türk Yazıtları*, TDK yay., Ankara 1987, s.22
- Öztürk., Rıdvan : *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, TDK yay. Ankara 1994, s.51.
- Sarıca, Bedri: “Van Ağzının Oluşumu ve Bazı Özellikleri”, *İlmî Araştırmalar*, 15. sayı, İstanbul 2003, s. 78-79.
- Sarıca, Bedri: *Allahyar Sufî'nin Fevzi'n-Necât'ı (İnceleme, Metin, Sözlük)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Van 1996, s.23.
- Timurtaş, F.Kadri: *Eski Türkiye Türkçesi*, Enderun yay. İstanbul 1994, s. 69-71.
- Toparlı, Recep: *Harezmi Türkçesi Atatürk Üniv. Yay. Erzurum* 1987, s. 30-31.
- Toparlı, Recep: *Harezmi Türkçesi*, Tokat 1998, s. 63.
- Underhill, Robert: *Turkish Grammar*, MIT yay. Londra 1976